

Стаття надійшла до редакції 13.06.2018

Перевірено на плагіат 20.06.2018 р.

унікальність – 80.11 %

УДК 811.161.2: [81'366+81'373. 611]

ДЕРИВАЦІЙНА ПАРАДИГМА ДІЄСЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ Є. ГУЦАЛА)

Заєць Валентина Григорівна, v.zaiets@kubg.edu.ua

канд. пед. н., доц.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Розглянуто продуктивність словотвірних типів дієслів. Здійснено аналіз дієслівних формантів художньої прози Є. Гуцала. Підтверджено прикладами унормованість дієслівного словотворення в період 80-х років минулого століття. Показано роль і значення формантів у творенні моделей дієслів. Увагу зосереджено на продуктивних дієслівних афіксах художньої прози. Зафіксовано роль словотворчих формантів для передачі продуктивності дії, процесу, стану. З'ясовано відтінки значень словотворчих засобів у тексті художньої прози. Визначено роль формантів на позначення початку дії, динамічності дії, завершеності дії. Розкрито роль афіксів на позначення миттєвої неповторюваної дії, якісної характеристики одноразової дії, процесуальності дії. Указано форманти для передавання якісно-оцінної номінації одноразової завершеності дії. Зауважено про рідковживані письменником афікси для експлікації негативної оцінки дії, зворотної дії. Позначено частовживані форманти для продукування словотвірних типів дієслів у художньому тексті. Доведено прикладами властивість дієслова передавати динаміку дії.

Ключові слова: афікс, девербативи, дериваційний потенціал, дієслово, динаміка, номінативність, завершеність дії, лінгвоукраїністика, парадигма, процесуальність, словотворчий засіб, формант.

ДЕРИВАЦИОННАЯ ПАРАДИГМА ГЛАГОЛА (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ Е. ГУЦАЛО)

Заец Валентина Григорьевна, v.zaiets@kubg.edu.ua

канд. пед. н., доц.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

Рассмотрена производительность словообразовательных типов глаголов. Осуществлен анализ глагольных формантов художественной прозы Е. Гуцало. Подтверждена примерами унормированность глагольного словообразования в период 80-х годов прошлого века. Показана роль и значение формантов в создании

Actual Problems of Linguistics [Aktual'niproblemy movernosty]

© Zaiets V. [Zajec' V.], v.zaiets@kubg.edu.ua

The Derivational Paradigm of the Verb (on the Material of E. Hutsalo Fiction Prose) [Deryvacijna paradigma dijeslova (na materiali hudozhn'oi' prozy Je. Gucala)] (in Ukrainian)

моделей глаголов. Внимание сосредоточено на производительных глагольных аффиксах художественного стиля Е. Гуцало. Зафиксирована роль словообразовательных формантов для передачи производительности действия, процесса, состояния. Выявлены оттенки значений словообразовательных средств в тексте художественной прозы. Определена роль формантов для обозначения начала действия, динамичности действия, завершенности действия. Раскрыта роль аффиксов для обозначения мгновенного действия, качественной характеристики одноразового действия, процессуальности действия. Указаны форманты для обозначения качественно-оценочной номинации одноразового завершенного действия. Отмечены редко употребляемые аффиксы для экспликации негативной оценки воздействия, обратной силы. Обозначены часто употребляемые форманты для производных типов глаголов в художественном тексте. Доказана ограниченность глагола в передаче динамики процессов в прозаическом произведении.

Ключевые слова: аффикс, deverбативы, деривационный потенциал, глагол, динамика, номинативность, завершенность действия, лингвоукраинистика, парадигма, процессуальность, словообразовательное средство, формант.

THE DERIVATIONAL PARADIGM OF THE VERB (ON THE MATERIAL OF E. HUTSALO FICTION PROSE)

Zaiets Valentyna, v.zaiets@kubg.edu.ua

PHD, Associate Professor,

Boris Grinchenko University of Kyiv

The productivity of word-formation types of the verbs has been examined. The analysis of verbal prose formants (used in Y. Hutsalo's prose) has been made. The examples confirmed the normative way of verbal wordformation during the period of 80-s years of the previous century. The role and the meaning of formants in verbal models' formation have been shown. The attention has been focused on the verbal affixes in fiction. The role of word-formation formants for conveying the productivity of action, process, and state has been revealed. The connotative meanings of word-formation means in the text of art prose has been clarified. The role of formant for designation of the beginning of action, dynamism of action, completeness of action has been defined. The role of affixes for designation of non-repeating immediate action, qualitative characteristic of onetime action, procedurality of action has been proven. The formants used for transferring of the qualitative nomination of one-time complete action have been specified. The seldom used by the author affixes, which were used for the explication of a negative evaluation of action reaction effect have been looked upon. Often used formants for producing the word-formation types of verbs in the fiction text have been designated. The possibility of a verb

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцало) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцало)] (Українською / На укр. яз)

to transfer the dynamics of action has been proved with the examples.

Key words: *affix, derivative, derivative potential, verb, dynamics, normativity, completeness of action, Ukrainian linguistic studies, paradigm, procedurality, word-formation means, formant.*

Дослідження словотвірної структури дієслів у художній прозі Є. Гуцала є актуальним, позаяк допомагає розкрити продуктивні типи моделювання вторинних дериватів, виявити виражальні можливості твірних основ, афіксів для маркування в тексті статичних і динамічних ознак тощо. Цілком погоджуємося з думкою Т. Коць, що у 80-х роках минулого століття мова художньої прози ілюструвала унормоване словотворення. На думку дослідниці, “завдяки мовному чуттю письменників, у літературній мові закріпилися і стилістично нейтральні, і стилістично забарвлені, експресивно-оцінні мовні засоби” [Коць 2011, с. 67]. Як відомо, в 70–80-і роки минулого століття літературні критики пильнували тенденції у “виваженому словесному мистецтві”, додали “словникові холоди”, відкидали “штучні або застарілі” лексеми як “наслідок ерозії”. Зауважимо, що проза Є. Гуцала була неодноразово об’єктом літературної критики, наводилися безпідставні аргументи, приклади, що “Гуцало не Платон” [Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали 2005, с. 301; с. 303–304].

Водночас зауважимо, що українська мова вищезазначеного періоду переживала процеси, які особливо позначалися на лексичному складі й вели до змін на всіх її рівнях, зокрема й словотвірному. Принагідно згадати, що в літературі 80-х років минулого століття дієслівний корпус не зазнав консервативних утисків, а навпаки окреслював збереження автором художнього тексту питомо українських моделей словотворення, що позначилося на особливостях ідіостилю Є. Гуцала. У прозовому творі дієслівний масив посідає чільне місце, що обумовлено “граматичним значенням динамічного процесу (дії або стану)” [Вступ до мовознавства : підручник 2016, с. 227]. Граматичні характеристики дієслова доповнюють та розкривають словотвірчі засоби, що допомагають маркувати дію, її становлення, тривання, розгортання тощо.

В україністиці різноструктурні моделі дієслівного словотворення стали предметом низки досліджень. К. Городенська, М. Кравченко розкрили ознаки структурної організації відіменних дієслів, згрупували за словотвірчою базою, підтвердили прикладами їх наповнюваність [Городенська, Кравченко 1981].

Відомо, що стилістичні функції дієслова закладені природою граматичних категорій, зокрема частин мови. Саме засоби дериватології підкреслюють приналежність дієслів до певного стилю, про що наголошують сучасні дослідники Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко і зауважують, зокрема, що стилістична сила дієслова “міститься в їх семантиці і в розгорнутій системі морфологічних форм”, завдяки яким “художній текст ніби рухається” [Мацько 2003, с. 45–46]. О. Пономарів також розглядає природу дієслова як “один із засобів відтворення динаміки, тому художній та розмовний стилі широко послуговуються цією частиною мови” [Пономарів 2000, с. 157].

Сучасні мовознавчі праці різнопланово розглядають словотвірний потенціал дієслів на матеріалі художньої прози. У виконаних студіях автори вдаються до описового аналізу експресивних мовних одиниць, щоб окреслити відмінності в семантиці, яка досягається твірною основою та словотворчими засобами художнього стилю української мови. Зокрема, досліджено словотвірну семантику відсубстантивних дієслів, зазначено “похідні, утворені суфіксальним і конфіксальним способом словотворення” [Лагута 2003]. І. Овчиннікова типологізувала дієслівні значення, функціонально-семантичні показники, носії ознаки часової співвіднесеності й фазовості [Овчиннікова 2012, с. 106–111]. Розкрито стилістичне навантаження дієслів у художньому дискурсі, що посилюється словотворчими афіксами [Заєць 2015, с. 17–19].

Прикметно, що україністика має чисельні розвідки дієслівної парадигматики на засадах основоцентричного підходу [Грещук 1995]. Керуючись вищевказаним принципом, О. Кушлик визначила групи словотворчих засобів для моделювання семантичних відтінків, указала на “глибину семантичних позицій словотвірної парадигми” [Кушлик 2014, с. 63]. Для нашої розвідки важливими є позиції дослідниці щодо словотвірної структури вторинних дієслів, яку “формують три словотвірні зони – субстантивна, вербальна й ад’єктивна” [Кушлик 2016, с. 181–182].

Як бачимо, різноструктурні похідні дієслова ілюструють внутрішньомовні резерви української дериваційної традиції, надають додаткових забарвлень дієслівному слововислову в художній прозі.

Отже, на часі дослідження словотвірної структури дієслів у рамках художнього стилю періоду “жорсткого консерватизму”, експлікація зразків моделей дієслівного слововислову. Зауважимо, що структура вторинних

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцала) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцала)] (Українською / На укр. яз)

дієслів є виражальним засобом для маркування відтінків, якісних змін стану, під дією зовнішніх чи внутрішніх чинників. У сучасній лінгвоукраїністиці дериваційна структура моделей дієслів на матеріалі прози Є. Гуцала вивчена недостатньо. Художня проза для дітей має широкі можливості для ілюстрації різноструктурних типів похідних дієслів, надає підґрунтя для відстеження семантики мотивувальної основи та стилістичного навантаження афіксів.

Об'єктом дослідження є словотвірна структура дієслів у художній прозі Є. Гуцала. **Предметом** дослідження є особливості стилістичного навантаження дієслівних формантів для маркування семантичних відтінків у художньому стилі. **Метою** роботи є дослідження словотвірних дієслівних моделей у художніх текстах Є. Гуцала, встановлення ролі словотвірних афіксів у їх функціонуванні. **Завдання** розвідки – проаналізувати словотвірну структуру дієслів, показати ступінь продуктивності різнопланових мотивувальних основ, афіксів та їх вплив на семантичні відтінки в тексті художньої прози для дітей.

Матеріалом нашого дослідження слугували близько 900 лексичних одиниць дієслів із різним конотативним значенням, відібраних методом суцільної вибірки зі збірки оповідань для дітей Є. Гуцала «Половання з гончим псом». Обстежений матеріал творів письменника ілюструє здатність використовувати внутрішньомовний потенціал для продукування лексем на позначення дії, поведінки героїв, їх психічного та фізичного стану, мотивувальною основою, дериваційними засобами дієслів передавати семантичні відтінки змін якостей, стану, процесу.

Аналіз корпусу дієслів дитячої прози Є. Гуцала дає можливість описати різноструктурні словотвірні моделі, узагальнити кількісні обрахунки продукованих вторинних одиниць, розглянути семантику твірних лексем.

Особливістю прозового художнього тексту для дітей є висока продуктивність дієслів, що, окрім конкретної фізичної дії, передають зміни стану, становлення предмета, якісні зміни, вияв міжсуб'єктних відношень, ставлення до кого-небудь, діяльність органів чуття тощо. Беручи до уваги основоцентричний підхід, зауважимо, що в аналізованих творах помічено значну кількість похідних різноструктурних дериватів.

В аналізованій прозі для дітей помічено різні моделі дериватів-перфективів, що маркують результативність дії, а точніше – її завершальний етап. Наповнюваність цієї групи становить до 300 одиниць, що мають у

похідних моделях префікси для маркування додаткових відтінків значень, на зразок: **в-/у-** – напрямок дії (*влипнув, влився, влучив, всоталась, упірнув*); **ви-** – звільнення від чогось, протилежний напрямок дії (*вигурила, випростався*); **з-/с-** – однократний вияв дії, напрямок руху (*звинуватили, зготувала, здивувався, здригнулася, зреагувала, зруйнувала, зодягнулася, зринуть, сполохала, сповільнював*); **за-** – початок дії, що має часове і просторове значення (*загальмував, заголубіла, заломились, замаскували, запозичувала, заплутався, засумували*); **на-** – додатковість чогось (*навідувалась, накульгував, нарвала, народжувались*); **о-/оді-** – дія навколо чогось (*озвалась, осмикнув, одірвав*); **пере-** – повторення дії (*перехрестився*); **при-** – зближення, приєднання (*пригальмував, пригорнув, примирився, приштилив*); **по-/по+роз/по+с-** – рух у певному напрямку, коротка повторювана дія (*повірити, постукала, подався, повитикалися, попилюжив, порозбігалися, пороз'їжджалися, посковзнулась*); **роз-+про-** – поширення векторів дії (*розгнівалася, розвернувся, роззирнулася, розплющила, розгорнула*). Пор.: *А от від перенісся біліла ясна стьожка, й ця стьожка білої шерсті, перетнувши лоб і голову, розросталася, розпросторювалася в пухнастий білий загривок* [Гуцало 1980, 141]; *Все ладен роздарувати, – бубонить вдова Бандуриста і зникає в хаті* [Гуцало 1980, с. 153]; **по+за(позапикалися)**; **по+зі-(позиціювались)**. Пор.: *Ви з Сайорою поскоплювалися з піску й через куці гайнули за лисеням* [Гуцало 1980, с. 59]; *Виглядає ріжок тернової хустини, яку він колись подарував матері на жіноче свято* [Гуцало 1980, с. 152]; *Хороби ми вже полікували, оклигує собачка* [Гуцало 1980, с. 155].

Окрему групу дієслів-перфективів в аналізованих текстах оповідань утворюють деривати (близько 130 одиниць), в структурі яких афікс **-ну-**, зокрема для характеристики дій, що сприймаються зором: 1) миттева неповторювана дія, що завершилася в момент мовлення, на зразок: *блмнули, ворухнулись, гайнув, гулькнув, гойднулася, діткнулася; кивнула, клацнув, ковтнув, повернувся, увімкнув, обернулася, сіпнулися, спіткнувся, тицьнувся, сполохнула*; 2) якісна оцінка одноразової здійсненої в момент мовлення дії, на зразок: *зирнула, порснув, спалахнув*. Пор.: *Рожева лопатка язика здригнулася, клацнули ікла* [Гуцало 1980, с. 76]; *Собака ковтнув шматочок ковбаси, клацнувши іклами* [Гуцало 1980, с. 77]; *І – дивно – той і справді, либонь, знався на гуморі, бо повернув до нас морду і крутнув хвостом* [Гуцало 1980, с. 82]; 3) різкий перехід з одного стану до іншого, на зразок: *здригнувся, одвернула,*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцала) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцало)] (Українською / На укр. яз)

підморгнув, підштовхнув; спіткнувся; 4) набуття нового стану, на зразок: *тріснула, тхнула;* 5) якісну характеристику окресленої дії, на зразок: *осмикнув, осягнути, зазирнути, позіхнув, струснула, підштовхнув, шпигнула.* Пор.: *І на безмежному гіллі неправдоподібно яскраво спалахнуло безліч кетягів* [Гуцало 1980, с. 25]; *Від нього відреклись, живцем здихати змусили, а він не здатен осягнути людської жорстокості, відплачує за жорстокість незрадливою любов'ю* [Гуцало 1980, с. 84]; *Собака торкався грудьми її колін і намагався зазирнути в обличчя* [Гуцало 1980, с. 86]; *Брови в неї здригнулись ображено, а кутики повних вуст сіпнулись* [Гуцало 1980, с. 88]; *Собака знову здригнувся, знову підвів морду і, потремтівши віхтем язика поміж тинків фосфоричних ікол, позіхнув* [Гуцало 1980, с. 90]; *Й Петро Зеленюк схлипнув од розчулення – шепеляво так, із посвистом крізь зілені зуби* [Гуцало 1980, с. 286]; *Наказали скинути кожух, валянки, шапку* [Гуцало 1980, с. 111]; *Ксаверій Якубов усміхнувся своєюзвичайною усмішкою і подався до хліва* [Гуцало 1980, с. 143]; *Мисливського собаку за законом треба повернути власникові або в міліцію повідомляти про знахідку* [Гуцало 1980, с. 150]; *О, тепер у Найди є товариш! – вигукнув, помітивши в Катриних руках великого ведмедя* [Гуцало 1980, с. 164]; *... Катря стала зграбно здригатись на старий-престарий клен, щоб із його вершка зазирнути на сусідське подвір'я* [Гуцало 1980, с. 166]; *І скруино, й досадливо крутнув головою в баранячих кільцях в'юнкого волосся* [Гуцало 1980, с. 166]. Як бачимо, що структура похідних перфективів змінюється за умови вираження характеристики окресленої дії суфіксом **-ну-**, відповідно це ілюструють не лише префікси *ви-, з-/с-, за-, о-, під-, по-, у-*, але й постфікси **-ся, -сь**.

Твірні основа вторинних дієслів виступає типологізувальним чинником, зокрема дозволяє в межах аналізованих оповідань відзначити високу продуктивність відзвуківих дериватів (близько 130 одиниць) для маркування різнопланових дій людини, тваринного світу, докільля поєднанням звуконаслідувальної твірної основи з афіксами, що несуть різне семантичне навантаження, на зразок: 1) префікс **за-** виступає виразником початку дії звуку, або його стадії (*забубонів, задзвонив, застогнав, затупотіло, затьохкав, затріщавзахрущав, зашарудів, зашелестів*). Пор.: *Зовсім поряд зарипіли штиці, забряжчали щитки, задеренчав багажник, затріскотів ланцюжок, сідло застогнало на пружинах, – і з цього брязкання виразно пробився голосок дзвінка* [Гуцало 1980, с. 149]; 2) суфікс **-ну** переадає миттєвість, короткотривалість

відзвукової дії (*брязнув, зойкнув, вигукнула, ойкнула, охнув, свиснув*). Пор.: *Сторчак склав губи курячим гузенцем і свиснув* [Гуцало 1980, с. 205]; 3) конфікси *ви- ... -у-, від- ... -у-, по- ... -у-, по- ... -ува-* ілюструють повторювану через певний проміжок часу дію (*вибамкує, відгукується, поклацують, подзенькують, посвистував, постукував, скрикував, хрумкотів, похрумкує, похрускує*). Пор.: *А дзвінок вибамкував на велосипеді, на якому їхав Ксаверій Якубов* [Гуцало 1980, с. 149]; *І раптом долинув до слуху слабенький писк, наче миші попискували в соломі, й ви здогадались: там ще є лисенята, вони бігають, бавляться* [Гуцало 1980, с. 59].

Бестіальні дієслова маркують звуки, джерелом яких є виключно представники тваринного світу, на зразок: *заскімлив, зверескують, муркотіла, рохкає, кувікають, клямцнув, скрикнув*. Пор.: *Собака жалібно заскімлив* [Гуцало 1980, с. 142]; *Далі витяг уперед шию, клямцнув зубами і, світлячи білими іклами, став жувати повільно, болісно й так само болісно та судорожно ковтнув їжу* [Гуцало 1980, с. 144]; *Травник розпачливо скрикнув – із чорного дзьобика ті скрики вилітали як безсилі погрози* [Гуцало 1980, с. 5]; *Рожева лопатка язика здригнулась, клацнули ікла* [Гуцало 1980, с. 76]. Тоді як предметні дієслова-ономатопи експлікують звуки, продуковані під впливом зовнішніх чинників, на зразок: *рипнули, порипували*. Пор.: *Куртка й штани на мовчазному й гордочолому Ігорі порипували так, як порипує зимовий сніг у великий мороз* [Гуцало 1980, с. 163]; *Сурма йшла по вулиці так само, як йще недавно йшли гітара та барабан, і вона то зойкнула, то схлипувала, то раптом пронизливо скрикувала* [Гуцало 1980, с. 97].

Зауважимо, що в межах досліджуваної прози відстежуємо міжкласові взаємопереходи гомональних дієслів (“позначають звуки, що видає людина”), бестіальних (“звуки, що видає тварина, птах, плазуни”) до предметних (ті, що “позначають звуки, утворювані за допомогою предметів”) і навпаки, що значно посилює оригінальність ідіолекту письменника, на зразок: *Велосипед зойкнув, охнув, застогнав, забубонів, балакучий дзвіночок затьохкав, затріщав* – і Ксаверій Якубов поїхав [Гуцало 1980, с. 149]. Помічено, що текст попереднього речення обов’язково має конкретизатори для уточнення звукової приналежності, на зразок: (*дзвінок велосипеда*) *То щебетав, то тьохкав, то цвірінчав, то посвистував, як іволга, то підпадьомкав, то мало совою не ухкав* [Гуцало 1980, с. 142]; *Зовсім поряд зарипіли ипиці, забряжчали щитки, задеренчав багажник, затріскотів ланцюжок, сідло*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

©Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцала) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцало)] (Українською / На укр. яз)

застогнало на пружинах, – і з цього брязкання виразно пробився голосок дзвінка [Гуцало 1980, с. 149]; Новітуплі свинячої шкіри кувікають під її дорідним тілом так, як би кувікало поросятко [Гуцало 1980, с. 152]; Мабуть, коли дебелий чоловік [Хома] обіймає та цілує свою Лукію, то її туге тіло аж похрускує, аж похрумкує від його волячої ніжності [Гуцало 1980, с. 200].

Оригінальністю позначені в ідіолекті Є. Гуцала відзвуківі лексеми, наділені авторською характеристикою дії, зокрема емоційно-оцінний відтінок виражає твірна основа, що вказує на подібність звучання через його порівняння, на зразок: *буркнув, вибамкує, гамселить, гарикатимуть, забубоніли, загорлав, залемментувала, пробурчав, промимрив, тарабанився*. Пор.: *Сурма йшла по вулиці так само, як іще недавно йшли гітара та барабан, і вона то зойкнула, то схлипувала, то раптом пронизливо скрикувала [Гуцало 1980, с. 97]; – Все ладен роздарувати, – бубонить вдова бандуриста і зникає в хаті [Гуцало 1980, с. 153]; Її [Маріїн] грудний оксамитовий голос задзвонив, як дзвоник, веселою скоромовкою [Гуцало 1980, с. 177]; Ген майнула знайома дівоча постать, і Вась-Вась загорлав радісно [Гуцало 1980, с. 191]; Студент будзагону зареготав так несподівано, що шофер спитав уражено [Гуцало 1980, с. 193].*

Окремий корпус дієслів відрізняється словотвірною структурою продукованих лексем (близько 140 одиниць), що мають високу дериваційну спроможність виражати, зокрема відприкметниковою основою, різні семантичні відтінки дії (інхоативи, есиви, каузативи). Кількісно переважають інхоативи (до 60 лексем), що мають семантику “набувати ознаки, названої твірним прикметником або ставати таким, як визначено твірною основою”, на зразок: *блідішало, вилітнулась, доспіла, заголубіла, захмелів, здуріла, зголоднів, засумували, зачерствів, заяскравіли, змарніло, накульгував, німувала, побілішало, пожовтіло, позеленіла, поночіло, посивіла, посвіжішало, побадьорішав, подебелишав, полум'яніли, скляніла, сполохала, сплотніла, спохмурнів, струхлявів, потвердішала, почервоніло, чорніють*. Пор.: *Тліють і горять, жаріють і вогневіють, і димлять, і начебто чадять десь у лісовій гущавині [Гуцало 1980, с. 27].* Обстежений корпус дієслів доводить схильність автора до вибору твірної прикметникової основи, сполученою з формантом *і* для номінування процесуальності дії, становлення ознаки, зокрема спричиненої певними якісними змінами, на зразок: *посивіла, заголубіла, потемніло, засинів*. Пор.: *Він і досі не втратив свого дитячого*

дару червоніти без видимої причини [Гуцало 1980, с. 256]; *Висолопив язика, важко дихає, очі почервоніли* [Гуцало 1980, с. 143]; *Під гайком наслась череда худоби, і серед корів яскраво пламеніли телята густої вогнистої масті* [Гуцало 1980, с. 114]; *А ви, кумо, вилітнулись, масте здоров'я, то й добре, я теж мала здоров'я, як була молода* [Гуцало 1980, с. 237]; *Але тільки увяляє, як Леся захворіла, як лежить у ліжку, як змарніло й пожовтіло її обличчя <...>* [Гуцало 1980, с. 151]; *Прикипівши поглядом до Ігоря, напарниця спершу зблідла, далі почервоніла, далі знову зблідла* [Гуцало 1980, с. 164].

Окрему малочисельну групу дериватів (до 50 одиниць) становлять дієслова-есиви (мають семантику “виявляти ознаку, названу твірним прикметником”), на зразок: *біліло, білили, голубіла, горбився, одбуяла, зоріли, заяскріло, зеленіли, кривавились, німувала, пламеніли, поменшало, помилувався, полум'яніли, рожевіє, свіжішав, світилася, скляніла, сивіла, синіли, темніла, червоніти*. Як показує обстежений корпус дієслів-есивів, у структурі дериватів переважає формант **-і-**, зокрема в ідіолекті писемника, маркує розгортання необмеженої в часі дії. Пор.: *Проїхали біля ставок, над якими зеленіли верби* [Гуцало 1980, с. 112]; *По видолінку білили хати в садках, мерехтіла вода в ставках* [Гуцало 1980, с. 113]; *Це був ящик із-під посылки, темніла обкришена сургучева печать, а також адреса – область, район, село* [Гуцало 1980, с. 99]; *Клен за вікном гойднувся, вир його важкої зелені від вітру наче розпався, й знову у вільному просторі заяскріло небо, й вибухнуло літнє сонце, обливши мої руки і письмовий стіл фосфоричним світлом* [Гуцало 1980, 98]; *Віднісиши листи до контори колгоспу, де голубіла поштова скринька, Жерелія взяв у сільмазі сиру, печива й подався назад* [Гуцало 1980, с. 173]; *Людей на вулиці й по обійстях поменшало* [Гуцало 1980, с. 102].

Корпус каузативних дієслів (мають семантику “наділяти ознакою, названою твірним прикметником або робити таким, як визначено твірною основою”) має до 30 лексичних одиниць для ілюстрації зміни якості предмета засобами конфіксального, конфіксального-постфіксального, на зразок: *замирюватися, загострював, змилюється, осмілювся, омолоджував, остуджувала, переінакилюся, поменшало, посвіжішав, поспкується, потвердішала, підкріплювалися, поширювали, розженюватися, усупільнював*. Пор.: *Мені трудно повірити в її щирість, бо я зачерствів, погас, звітрився <...>* [Гуцало 1980, с. 182]; *Я навіть не хотів запитати в себе: хто ж вона така, Кривенька Галинка, щоб раптом усе*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцала) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцало)] (Українською / На укр. яз)

переінакишилося, мені в цей день? [Гуцало 1980, с. 103]; *Видавались безплотними, риси їхні звітрились так, як звірюється камінь-піщаник* [Гуцало 1980, с. 102]; *Ти ж мене з усіма в селі пересварив, тепер муститиму замирюватися* [Гуцало 1980, с. 252]. Як бачимо, виразником тієї чи іншої ознаки слугують конфікси, на зразок: *о-...-и-, о-...-ува-, пере- ...-и-, за- ...-і-, за-... -юва-, по-... -а-, по-... -іш-а-, у-... -юва-, по- ... -юва-*.

Обстежений корпус похідних дієслів показує продуктивність словотвірних моделей, що мають твірну іменникову основу та афікси **-ува-/ -юва-** для маркування граматичного значення недоконаного виду (“*ставати тим, чим названо твірну основу*”), на зразок: *агітувати, витійствував, іронізував, жартував, лікував, міркувала, реставрувати, рятувати, спалахував, сторожував, пащекувала, програмувати, пульсували, товарищували, торжествував*. Пор.: *дозрівали ягоди на вишнях і черешнях; плантації буряків наче фонтанували соковитою, жилювою гичкою; на водяній скалці тоненької річечки плавали білі гуси і жовті гусенята* [Гуцало 1980, с. 46–47]; *Материнський інстинкт такий сильний, що однаково, кого годувати: своїх дітей чи чужих* [Гуцало 1980, с. 155]; *Він клав цеглину до й витійствував* [Гуцало 1980, с. 191].

Особливістю ідіолекту письменника Є. Гуцала є чисельна група відсубстантивних дієслів (близько 200 одиниць), що мають словотвірну семантику «виконувати дію (рухатися), позначати процес чи перебувати в стані, зміст яких визначається асоціативно-метафоричною співвіднесеністю з предметом, названим мотивувальним іменником», на зразок: *вигніздилися, виправдовувався, женихатись, завихрюються, замогоричити, запозичкувала, засекретити, зсудомилася, катапультуються, купчилися, наструнював, опромінився, розсекретили, порозповзалися, продзьобається, усупільнював, скособочилася, пригальмував, фосфоресціують тощо*. Основу оригінальності слововислову автора становить метафоричність, яку передають асоціації, закладені іменниковою основою. Пор.: *Зір заткався пеленою сліз, їхній туман тремтів – і тремтіли біла палата, куці бузку та акацій за вікном, ліжка з хворими* [Гуцало 1980, с. 127–128]; *А от перенісся біліла ясна стьожка, й ця стьожка білої шерсті, перетнувши лоб і голову, розросталася, розпросторювалася в пухнастий білий загривок* [Гуцало 1980, с. 141]; *Цямрини криниці, побурівши й позеленівши, скособочилися* [Гуцало 1980, с. 105]; *Все ладен роздарувати, – бубонить вдова Бандуриста і зникає*

в хаті [Гуцало 1980, с. 153].

Наведені приклади різноструктурних моделей вторинних відсубстантивних дієслів доводять, що мотивувальна основа іменника номінує дію, стан, тоді як окремі конфікси можуть конкретизувати маркування різної семантики дії, стану: 1) динамічність виконуваної дії (**зі-/з + -юва- + -л-**), на зразок: *Грім то буркотів добродушно, а то враз озивався з таким запалом, що мимоволі яблуні й груші в садку зіццюлювались, і по картоплі, піднімаючи її блідий цвіт, перебігав переляк* [Гуцало 1980, с. 15]; <...>*при ході підошви зблискували ще новенькими фірмовими знаками, що золотавим сяйвом не могли не стривожити яву спостережливих сільських жителів* [Гуцало 1980, с. 15]; 2) початок дії (**за- + -ува- + -л-**), на зразок: *Того самого дня на клені під моїм вікном забрунькувало перше листячко* [Гуцало 1980, с. 42]; *Коли заграли “білий” танець, дівчата стали запрошувати хлопців* [Гуцало 1980, с. 188]; 3) коротку повторювану дію (**по-+ -юва- (ува)+ -л-**), на зразок: *Ви з Сайорою поскоплювалися з піску й через куці гайнули за лисеням* [Гуцало 1980, с. 59]; *Виглядає різко жернові хустини, яку він колись подарував матері на жіноче свято* [Гуцало 1980, с. 152]; *І раптом долинув до слуху слабенький писк, наче миші попискували в соломі, й ви здогадались: там ще є лисенята, вони чи бігають, чи бавляться* [Гуцало 1980, с. 59]; *Хороби ми вже полікували, оклигує собачка* [Гуцало 1980, с. 155]; 4) поширення векторів дії (**роз-+про-+юва-+ -л-** або **роз-+юва-+ (ти)**), на зразок: *А от від перенісся біліла ясна стьожка, й ця стьожка білої шерсті, перетнувши лоб і голову, розросталася, розпросторювалася в пухнастий білий загривок* [Гуцало 1980, с. 141]; 5) багатократність дії зізначенням робити “по-іншому”, “наново”, “через когось чи щось” (**пере-+ -у; пере-+ -ува(-юва)+л**), на зразок: *переблискує, переборювали, перепурхували, перешиптувалися. Пор.: Де вони перечікували грозу, де ховались від погроз грому і блискавок?* [Гуцало 1980, с. 19]; *Через ту лапку та ще пошкоджене крило Кривенька Галинка змалечку не навчилась літати, а тільки ледь-ледь перепурхувала в повітрі, сідаючи то на ворину, то на куц, то на коворот крилиці* [Гуцало 1980, с. 100].

Серед дієслівних утворень з суфіксом **і** відстежуємо денотати, зокрема характерні розмовному стилю, що маркують характеристику дії, набуття стану. Пор.: *Міг би погомоніти з ним, багато довідався б* [Гуцало 1980, с. 113]; *Олянка, оцасливлена тим чужим отетерінням, спинилась на хвильку*

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцала) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцало)] (Українською / На укр. яз)

погомоніти [Гуцало 1980, с. 164]; <...> *озвалась дівчина, явно не дозволяючи собі отетеріти* [Гуцало 1980, с. 186]; *В коморі постелили сіно, кожух, подушку і вклали Кирила, аби виспався, Кирило відбрикувався, проте заснув одразу* [Гуцало 1980, с. 186].

Отже, словотвірні структури дієслів у прозі Є. Гуцала ілюструють здатність формантів впливати на стилістичне навантаження художнього тексту. Авторське моделювання форм дієслів тісно залежить від афіксів, що експлікують у художньому творі якісно-оцінне конотативне значення. Творчий доробок письменника потребує усебічного ґрунтовного студіювання дериваційних процесів.

Література:

1. Бабакова, О. В. «Семантична структура та функціонування дієслів звучання.» Автореф. дис. канд. філол. наук, Запоріжжя, 2007.
2. *Вступ до мовознавства: підручник*, І. О. Голубовська, С. М. Лучканин, В. Ф. Чемес та ін.; за ред. І. О. Голубовської (Київ, ВЦ «Академія», 2016), 320.
3. Гуцало, Є. П. *Половання з гончим псом: Оповідання* (Київ, Рад. Письменник, 1980), 288.
4. Городенська, К. Г., Кравченко, М. В. *Словотвірна структура слова (відіменні деривати)* (Київ, Наук. думка, 1981), 198.
5. Грешук, В. *Український відприкметниковий словотвір* (Івано-Франківськ, Плай, 1995), 208.
6. Засць, В. Г. «Стилістичні функції словотворчих засобів дієслів у художньому дискурсі Марка Вовчка.» *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Серія Філологія* 19, т. 2 (2015): 17–19.
7. Коць, Т. А. *Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі* (Київ, Логос, 2010), 303.
8. Кушлик, О. «Континуум словотвірних значень дериватів вербальної зони типової словотвірної парадигми відсубстантивних дієслів із семантикою “обробляти об’єкт названого твірним іменником речовиною”.» *Рідний край* 1(2014): 63–69.
9. Кушлик, О. «Словотвірна парадигматика відсубстантивних дієслів зі словотвірним значенням “перебувати в психічному стані, названому твірною основою”.» *Актуальні питання гуманітарних наук* 15 (2016): 180–188.
10. Лагута, Т. М. «Семантико-типологічна характеристика відсубстантивних дієслів сучасної української мови.» Автореф. дис. канд. філол. наук, Харків, 2003.
11. Мацько, Л. І. та ін. *Стилістика української мови: підручник* (Київ, Вища шк., 2003), 462.
12. Овчиннікова, І. І. «Лексико-семантична група дієслів інтелектуальної дії в українській літературній мові.» *Філологічні студії* 9 (2013): 329–334.
13. Овчиннікова, І. І. «Часова локалізованість і фазовість як таксономічні ознаки дієслів дії в українській мові.» *Система і структура східнослов’янських мов* 6 (2012):

106–112.

14. Плющ, М. Я. *Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник* (Київ, Слово, 2010), 327.

15. Пономарів, О. Д. *Стилістика сучасної української мови: підручник, 3-тє вид., перероб. і доповн.* (Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2000), 248.

16. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали, упоряд.*: Л. Масенко та ін. (Київ, Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005), 399.

References:

1. Babakova, O. V. «Semantichna struktura ta funkcionuvannja diesliv zvuchannja.» Avtoref. dis. kand. filol. nauk, Zaporizhzhja, 2007.

2. *Vstup do movoznavstva: pidruchnik*, I. O. Holubovska, S. M. Luchkanin, V. F. Chemes ta in.; za red I. O. Holubovska (Kyiv, VZ Akademiya), 320.

3. Huzalo, Je. P. *Poluvanna z honchum psom* (Kyiv, 1980), 288.

4. Gorodens'ka, K. G., Kravchenko, M. V. *Slovotvirna struktura slova (vidimenni derivati)* (Kyiv, Nauk. Dumka, 1981), 198.

5. Greshhuk, V. i dr. *Ukrains'kij vidprikmetnikovij slovotvir* (Ivano-Frankivsk, Plaj, 1995), 208.

6. Zaiets, V. G. «Stilistichni funkziji slovotvorchih zasobiv dijeliv u hudozhn'omu diskursi Marka Vovchka.» *Naukovij visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu, Serija Filologija* 19 (2015): 17–19.

7. Kots, T. A. *Literaturna norma u funkcionalno-stylovi i strukturnii paradyhmi* (Kyiv, Lohos, 2010), 303.

8. Kushlik, O. «Kontinuum slovotvirnih znachen' derivativ verbal'noji zonu tipovoji slovotvirnoji paradigmi vidsubstantivnih dijeliv iz semantikoju “obrobljati objekt nazvanoju tvirnim imennikom rechovinoju”.» *Ridnij kraj* 1 (2014): 63–69.

9. Kushlik, O. «Slovotvirna paradigmatica vidsubstantivnih dijeliv zi slovotvirnim znachennjam “perebuvati v psihichnomu stani, nazvanomu tvirnoju osnovuju”.» *Aktual'ni pitannya humanitarnih nauk* 15 (2016): 180–188.

10. Laguta, T. M. «Semantiko-tipologichna charakteristika vidsubstantivnih diesliv suchasnoi ukrains'koi movi.» Avtoref. dis. kand. filol. nauk, Harkiv, 2003.

11. Mac'ko, L. I. i dr. *Stilistika ukrains'koi movi: pidruchnik* (Kyiv, Vishha shk, 2003), 462.

12. Ovchinnikova, I. I. «Leksiko-semantichna grupa dijeliv intelektual'noji diji v ukrains'kij literaturnij movi.» *Filologichni studii* 9 (2013): 329–334.

13. Ovchinnikova, I. I. «Chasova lokalizovanist' i fazovist' jak taksonomiczni oznaki diesliv diji v ukrains'kij movi.» *Sistema i struktura shidnoslovjans'kih mov* 6 (2012): 106–112.

14. Pljushh, M. Ja. *Gramatika ukrains'koi movi. Morfemika. Slovotvir. Morfologija: pidruchnik* (Kyiv, Slovo, 2010), 327.

15. Ponomariv, O. D. *Kultura slova: Movnostylistychni porady: navch. posibnyk* (Kyiv, Lybid, 1999), 240.

16. *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia lnhvotsydu: Dok. i materialy, uporiad.*: L. Masenko ta in.– Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akad.», 2005), 399.

Актуальні проблеми мовознавства [Актуальные проблемы языкознания]

© Заєць В. Г. [Заец В. Г.], v.zaiets@kubg.edu.ua

Дериваційна парадигма дієслова (на матеріалі художньої прози Є. Гуцала) [Деривационная парадигма глагола (на материале художественной прозы Е. Гуцала)] (Українською / На укр. яз)